

Aleš Bučar Ručman: *Potrošniška demokracija: analiza politično-medijskega diskurza sodobnih »demokracijskih« družb*

Fakulteta za varnostne vede, Ljubljana, 2011, 410 strani.

Ko sem pripravljaj zadnjo nacionalno kriminološko konferenco, se mi je pripetel droben »tehnični« spodrsrljaj. Avtorju te znanstvene monografije sem namreč rahlo prezgodaj pritaknil naziv »doktor« (in s tem povzročil, da je – kot mi je pozneje povedal – prejel niz prenapljenih čestitk). Ampak tedaj se še nisem seznanil s knjigo, ki je predmet tega recenzijskega prikaza. Pravzaprav sploh nisem vedel, da je izšla in da torej obstaja. Če bi jo že takrat prejel v branje, ne dam roke v ogenj (in še toliko manj v denarnico), da piscu poleg doktorskih časti ne bi nalepil še etikete »profesor«. Razlogi so vsekakor na dlani. Delo, ki ga je podpisal Aleš Bučar Ručman, je dejansko vredno občudovanja. Ne le zaradi obsežnosti, ampak predvsem zaradi načina, kako se loteva problematike, ki je nedvomno aktualna in pereča, po drugi plati pa tudi nadvse kompleksna, kontroverzna in prežeta s kalejdoskopskim množstvom konceptov, s katerimi so si v daljni in bližnji preteklosti belili glave – nekateri bolj, drugi manj – domala vsi vrhunski misleci. Z drugimi besedami: avtor se teoretsko spopade s pojavi, kot so »demokracija«, »država«, »politika«, »javnost«, »družba«, »kultura«, »kapitalizem«, »javnost«, »mediji« in tako dalje, to pa stori na način, ki ga označujejo zavidljiva intelektualna suverenost, eruditsko poznavanje obravnavane snovi, zgledna sistematičnost (in z njo speta potrpežljivost), nepopustljiva kritičnost, jasen in razločen slog pisanja ter ne nazadnje tudi zlahka opazna intenzivnost znanstvenoraziskovalnega »erosa« (kar je v dandanašnji družboslovni produkciji, odeti v mrtvaški prt stopnjujočih se storilnostnih pritiskov, popopranih s poklicno negotovostjo, vse prej kot normalna družboslovna »drža«).

Monografija je tematsko izrazito večplastna. Brati jo je mogoče z različnih zornih kotov, denimo v odvisnosti od tega, kateri vidik postmodernih političnih struktur in procesov ter funkcioniranja medijskih aparatov bo primarno pritegnil bralčevo pozornost. Glede na profil *Revije za kriminalistiko in kriminologijo*, sodim, da bi bilo v nadaljevanju najprimerneje osvetliti, čeravno žal le zelo v grobem, predvsem relativno ozek izbor tematskih sklopov, ki se nanašajo na formalno in neformalno nadzorovanje. Če boleče poenostavim: Kakšno vlogo imajo v omrežjih družbenega in razrednega nadzorstva nacionalna država, demokracija, javnost, politične stranke, subpolitični akterji, javnost, volivci, mediji in druge ekonomske organizacije ...? Kdo (ali kaj) koga nadzoruje, kako, zakaj, čemu in s kolikšnim uspehom? Tovrstna vprašanja so gotovo zanimiva, a tudi skoraj brezupno težavna, morda že celo do te mere, da utegnejo izzvati občutek mučne vrtoglavice. Ampak

vsakomur, ki se želi podati na ta močvirnati, težko prehodni teren, bo *Potrošniška demokracija* brez dvoma v dragoceeno pomoč. Kot je razvidno že iz naslova knjige, je v ospredju avtorjevega zanimanja – demokracija. No, pravzaprav predvsem »demokracija«, namreč to, kar se danes izdaja/razglašata za demokracijo. Narekovaji, s katerimi pisec dosledno objema ta – na prvi pogled sicer precej ljubki – samostalnik (razen tedaj, ko mu prilepi pridevnik »potrošniška«, ki deluje kot nekakšen pomenski ekvivalent omenjenih pravopisnih znakov), so prav gotovo upravičeni. Realno obstoječa »demokracija« je namreč *show*, cirkuška predstava, marketinško in oglaševalsko režirani (postdramski) teater, medijska dirigirana inscenacija, »spektakel« (Guy Debord), opij za »suvereno« ljudstvo (iz katerega bojda izvira vsa oblast, a se nikdar vanj ne vrne, in ki to ceneno drogo sicer že dokaj množično zavrača), še posebej pa za systemske kadre, »organske intelektualce« kapitalističnega gospostva (in njegove spremljevalne hegemonije).

»Demokracija« – ki se ji je nekoč (ustrezneje, a z današnjega zornega kota vendarle politično »nekorektno«) reklo tudi »diktatura buržoazije« (zdaj pa na mestu staromodne, zastarele besede »meščanstvo« pogosteje nastopa izraz »kapital«, ozaljšan s pridevnikom »finančni« ali pa kar brez tega okraska) – je skoraj čudežni politični sistem, saj na komandne pozicije v državni hierarhiji skoraj praviloma katapultira funkcionarje (»aparatchike«), ki so osupljivo uglašeni z zahtevami »gospodarjev družbe« in ki zgledno spoštujejo, upoštevajo ali predstavljajo objektivno nujno (brezimno ali brezsubjektno/samosmotrno) »logiko kapitala« (oziroma njegove neskončne in konkurenčne akumulacije). Ha, to pa med drugim implicira, da se »ljudstvo« – oziroma množica atomiziranih prodajalcev delovne sile (in bolj ali manj zagnanih ali denarno močnih kupcev potrošniškega blaga), tj. izoliranih posameznikov, podvrženih režimu eksploatacije, alienacije in reifikacije – tako rekoč vselej (z)moti, ko se »aktivno« vključi v »svobodne in poštene volitve«. No, morda pa sem jaz tisti, ki se moti. Verjetno bi moral zapisati, da imajo volivci, ki legitimirajo predstavnike in eksekutorje »kapitalske logike«, vselej (in že po definiciji) prav. Zgodovinske izkušnje namreč kažejo, da so tedaj, ko se vendarle zmotijo in dajo podporo politikom, ki so pripravljani postaviti pod vprašaj lastniški *status quo*, skoraj praviloma in celo presenetljivo naglo kaznovani, na primer z ekonomskimi, finančnimi, diplomatskimi, medijskimi, ideološkimi, terorističnimi, podtalnimi ali vojaškimi sankcijami, katerih namen je v kali zatreti vsakršen »rdeči virus« ter pokazati predrznežem in

njihovim možnim posnemovalcem, koliko je v resnici »ura« (v koordinatnem sistemu svetovne kapitalistične ekonomije). Skratka: parlamentarno ali (več)strankarsko »demokracijo« lahko vladajoča oligarhija (obdana z nepreštevimi bataljoni bodisi zares vdanih bodisi »le« cinično prodanih podpornikov, varuhov in klientov) spokojno prenaša (ali celo spodbuja), dokler je politična situacija zanjo »stabilna« (njena hegemonija v družbi pa neogrožena). Če demokracija pokaže zobe in začne agresivno lajati na gospodarje, pa jo je treba urno umiriti z močnejšimi verigami (da se preprečijo njeni »ekscesi«). Takšne situacije so v razvitem svetu za zdaj resda precej redke, a zato nič manj strašljive za vladajoče. Zato je modro, da se že vnaprej poskrbi za to, da bo njihov vznik čim manj verjeten (»preventiva je boljša kakor kurativa«), na primer z vzpostavitev nadnacionalnih *by-pass* institucij (in normativnih struktur), kot so Evropska unija, NATO, Mednarodni denarni sklad, Svetovna trgovinska organizacija in drugi aparati globalne »države kapitala« ali »imperija« (Negri in Hardt).

Kakor koli že. Kako je mogoče, da se navkljub splošni volilni pravici državljanov še vedno ohranja realna (pravzaprav celo božanska) moč denarja oziroma bogatašev, torej oseb, ki imajo v lasti preveč dobrin, da bi jih lahko šteli za nekaj, kar je »zares njihovo« (ne pa zgolj ukradeno ali naplenjeno)? Na to vprašanje se je doslej zvrstilo že nič koliko odgovorov. Zdi se, da je možnih pojasnil v izobilju. Recimo: ideologija (s katero je posameznik pregneten že v družinski celici), medijske manipulacije, propaganda (ki se ji danes raje reče »odnosi z javnostmi«), »disciplina« (Foucault), razvejen sistem nagrad in kazni (oziroma politično-pravnih, ekonomskih in simbolnih »korenčkov« in »palic«), tiha nadzorstvena prisila tržnih mehanizmov (vključno seveda s konkurenčnimi pritiski), posplošena »korupcija« (Negri in Hardt), ganljive pravljice o *self-made* herojih kapitalističnega dela, trgovanja ali podjetništva, tj. ultralentiranih osebah, ki se jim posreči, da se z dna povzpnejo v vrhove te ali one družbene elite ... Avtor nameni v zvezi s to problematiko posebno pozornost potrošništvu. In to vsekakor dovolj upravičeno. Samo pomislimo: politiki in stranke se dandanes ponujajo (in prodajajo) nekako tako kakor avtomobili, zobne kreme ali sedežne garniture (kar je bilo še nedavno skoraj nepojmljivo). Kar šteje, so marketing, oglaševanje, videz (oziroma sijoča embalaža), medijsko orkestrirani »performans«, vaje v slogu, severnoameriški nasmešek, lepo zveneče (porabniku – in njegovim okusom – prijazne, po potrebi pa tudi ekološko ozaveščene, z zelenim flomastrom krepko podčrtane) fraze, skrbno naštudirano dobrikanje, trening nastopanja pred kamerami, teatralne geste ... Glede na to kajpak ni presečenjenje, da pojav, ki smo se ga naučili poimenovati »politika«, v glavnem funkcionira v skladu z ljudskim rekom »isti kurac, drugo pakovanje«: ključne akterje (v politični areni) označuje skupna (»programska«) platforma, razlikujejo pa se na ravni »pozlate«, tj. »dizajna« oziroma drobnih, vendar medijsko gro-

tesko napihnenih razločkov, na primer v zvezi z domnevnimi osebnostnimi ali značajskimi potezami (X je umirjen, Y pa je zaletav, Z ima avtoritarno žilico, Ž pa je preverjeno ljudomil ...). Še drugače rečeno: pomembno je to, da imajo ljudje vtis, da obstaja »svoboda izbire« (med »elito« A in »elito« ne-A), pa čeprav je ta v splošnem skrčena zgolj na »naporno« odločanje, ali velja kupiti osvežilni zverek X ali njegovega »konkurenta« Y, ali imaš raje Beatles ali Rolling Stones, ali ti je bolj všeč ta ali ona filmska igralka, ali se ti zdi boljši nogometaš Messi ali Ronaldo oziroma, če že hočete, Slaviša Žungul ali Ivica Šurjak ...

Ko steče beseda o potrošništvu (ter njegovih političnih implikacijah in reperkusijah), je treba opozoriti tudi na nadvse pomembno nadzorstveno vlogo reklam (oziroma ekonomske propagande). V nasprotju z oglaševalsko organiziranimi predvolilnimi kampanjami, ki so vendarle časovno omejene, je reklamiranje kapitalističnega blaga (proizvodov in storitev) dejavnost, ki poteka *non stop*, štiriindvajset ur na dan. Reklame so omniprezentne. Ne moreš se jim izogniti. Gledajo in nagovarjajo te na vsakem koraku (le v ekskluzivnih bogataških četrtih so praviloma pomenljivo redke ali celo povsem odsotne). Zato ne preseneča, da so se ljudje nanje že dodobra navadili. Ne čudijo se, če se jim, denimo, z gigantskih plakatov dobrika klobasa in jih prijazno opozarja, da je »v akciji«. Navajenost ne implicira le (resda kdaj pa kdaj tudi godrnjavega) sprejemanja reklamiranja, temveč tudi to, da se njegovi psihični učinki (ali odboji) sploh ne registrirajo več. V veselju reklam vlada živobarvna raznoličnost in seveda tudi konkurenca (na primer med ogrsko in pariško salamo), vseeno pa ga označuje tudi poenoteno »sporočilo za javnost« ali »komunikacijski« skupni imenovalac: »Nikar si ne privoščiš razkošja, da bi bil zadovoljen s tem, kar si, kar imaš in kar počneš. Lahko bi bil še dosti boljši, srečnejši, deležen večje pozornosti, naklonjenosti in predvsem zavisti. Kupuj! Spremeni svoje življenje in samega sebe s tem, da si nabaviš X. Četudi boš pri tem zapravil denar, vedi, da te bo X v resnici obogatil, tako da nikakor ne boš na slabšem ali v izgubi. Ne pozabi, da je to, kar v družbi najbolj šteje, osebna veljava oziroma status, kar pa je bolj ali manj isto kakor tvoja kupna moč. Denar je življenje. Če ne moreš nakupovati, si zgolj brezimna ničla, ki so ji nepredušno zaprta vsa vrata v *dolce vita*.« Reklame so vsekakor srčika postmoderne kulture, saj tvorijo neke vrste »filozofski« sistem, ki je sicer do skrajnosti z vulgariziran (in infantiliziran), ima pa to prednost, da je mogoče z njim pojasniti ali interpretirati praktično vse, kar je, še posebej pa tisto, česar še ni, ker pač cilja na prihodnost. Reklame se resda opirajo na naravno težnjo po ugodju in udobju, vendar pa nagovarjajo predvsem zavist: »Preobrazi se tako, da boš vreden zavidanja, znanih in neznanih, pomembnih in nepomembnih! Poskrbi, da si bodo tudi drugi želeli, da bi bili taki, kot si oziroma boš ti!« Po drugi strani pa so reklame ena sama hvalnica denarja in posredno neizbežno še tistih, ki ga imajo »pod palcem« v zavidljivo veliki količini, tj. bogata-

šev. Reklame namreč ponujajo raznovrstno snov, iz katere se tke dnevno sanjarjenje (in včasih tudi otipljivo mokre nočne sanje), ki zapolnjuje vrzel med tem, kar si, in tistim, kar bi hotel – vendar ne moreš – biti ali postati: glamurozni most, ki obljublja prekoračitev tega mučnega brezna, v katerem tlijo in vzplamtevajo vsakovrstne frustracije, zamere, jeza in sovraštvo (kot njena konzervirana oblika), pa je skovan iz denarja. To med drugim implicira, da je ravno želja po bogastvu (*money making*) tisti »missing link«, ki interesno povezuje reveže in bogataše (ter seveda one vmes, nestrpne milijonarje na čakanju iz srednjega razreda): vsi si želijo še več denarja (ki ga kajpak nikoli ni dovolj), ker bi to omogočilo dvig njihovega materialnega standarda. Tovrstna pričakovanja se neizbežno prelijejo v zahtevo po nenehni gospodarski rasti, ki deluje kot družbenopolitični cilj vseh ciljev, imperativov vseh imperativov za politične »odločevalce«, ki jih vsakokratna zmaga na »poš-

tenih in svobodnih« volitvah zavihti na »prazna mesta oblasti«. Krog se tako sklene. Bogataši so varni (v svojih – za vsak slučaj – zgledno zavarovanih zemeljskih »nebesih«), saj jih oni spodaj sprejemajo kot vzornike (avantgardo, ki ji kaže slediti, predvsem pa posnemati njihove »zgodbe o uspehu«), ne pa kot razredne sovražnike ali gmotno groteskno (pre)nabrekle »lastnike«, ki bi jim bilo treba odvzeti (nacionalizirati ali kolektivizirati) vse tisto, kar nedvomno ne more biti njihovo. Saj res, le kdo bi se branil vstopiti v njihove zlate kletke?

No, za vse, ki jih vendarle obhajajo politični in moralni dvomi, je knjiga, ki jo je napisal Aleš Bučar Ručman, vsekakor obvezno čtivo. Meni pa preostane le še to, da avtorju izrečem čestitke za zares mojstrsko opravljeno delo.

Zoran Kanduč

Nikolaj Starikov: Kriza: kako \$e to dela.

Prevod: Marija Sotnikova Štravs in Boris Rugelj. UMco, Ljubljana 2011, 314 strani.

Nikolaj Starikov (1970), ruski ekonomist in publicist, nam v tej sila zanimivi, privlačno in poljudno spisani knjigi razgrne svoje – vsekakor precej pronicljivo – videnje vzrokov za aktualno finančno (in tudi siceršnjo) »krizo«, pri čemer nameni osrednjo pozornost vprašanju, kako \$e »to« dela. Namreč: kako se izdeluje denar, vsekakor najpomembnejša stvar na tem svetu? Kdo nadzoruje to produkcijo vseh produkcij? Kako delujejo finančne organizacije in misteriozni, vsemogočni »trgi«?

Zdajšnja kriza je že na prvi pogled dokaj nenavadna. V preteklosti so bile namreč krize vedno povezane s to ali ono (naravno ali družbeno/človeško) katastrofo ali kataklizmo, na primer z lakoto, epidemijo ali vojno. Vzrok je bil vselej nekaj bolj ali manj otipljivega. Zdaj pa so reči videti povsem drugačne. Ljudje delajo in kupujejo, popularni zvezdniki nas neutrudno zabavajo, narava je – kljub onesnaževanju in ropanju – še zmeraj tu ... V čem je torej problem? Govori se, da tiči v pomanjkanju »likvidnosti«, tj. denarja. Kdo je likvidiral likvidnost? Menda je za vse kriva »kriza zaupanja« (med finančnimi ustanovami, bankami in podjetji ali podjetniki in vladami), se pravi čustva, ki je nujno potrebno za odobritev kredita (ustvarjenje denarja *ex nihilo*), odlog plačevanja ali beneficirane obrestne mere. Toda če ni »likvidnosti«, kaj nam pomaga zaupanje?

Starikov meni, da je treba vzroke za skoraj vsesplošno izginotje denarja poiskati tam, kjer nastaja najvplivnejša tovrstna dobrina, v ZDA. Zato se najprej loti tamkajšnje hipotekarne krize. Hipoteka je, kot vemo, možnost nakupa nepremičnine

na kredit. Tovrstna poslovna praksa je že stara, a nikoli do slej ni izzvala tolikšne krize, katere razlog naj bi bil v tem, da veliko število Američanov kar naenkrat ni bilo več zmožnih poravnati svojih obveznosti do bank. Te so zato dolžnikom zarubile nepremičnine, tržna ponudba hiš se je zelo povečala, kupcev ni bilo dovolj in cene so začele padati, hipotekar na podjetja pa propadati. Zakaj je toliko Američanov postalo nenadoma plačilno nesposobnih? Starikov trdi, da vzrok ni v nepričakovanem padcu življenjskega standarda (ta je kvečjemu posledica krize). Po njegovem mnenju je problem drugje, in sicer v kreditnih institucijah. Toda ali je mogoče, da bi bili ravno bančniki in finančniki, ti pretkani jastrebi kapitalizma, tako lahkomišelní? Pisec odgovarja pritrdilno. Hipotekarni krediti so bili odobreni tudi osebam, ki jih že po zdravi pameti (ali načelih gospodarnega poslovanja) ne bi mogle dobiti. Taka posojila so se imenovala »nestandardna« (*subprime*). Leta 2002 jih je bilo šest odstotkov, leta 2006 pa že dvajset odstotkov. Dodatnih dvajset odstotkov so zavzeli »alternativni« krediti, ki so jih dobile stranke, ki so v preteklosti sicer redno plačevale obveznosti, tedaj pa so bile v resnih težavah. Sumljivih kreditov je bilo torej štirideset odstotkov, a tudi ostali niso bili nič boljši. Bančniki so se namreč domislili še drugih načinov razdeljevanja denarja, na primer kredite z nefiksno obrestno mero (z vsakoletno korekcijo od tretjega leta naprej – na začetku je bila obrestna mera seveda smešno nizka) in kredite s prvimi plačili v oddaljeni prihodnosti (brez začetnih vplačil in varščine). Posledica te radodarnosti so bili strma rast cen nepremičnin v obdobju 2001–2005, za dvakrat povečan obseg novogradenj in

nasploh večje povpraševanje po gradbenih materialih, pohištvo in vsem, kar se potrebuje pri zaključnih delih v hišah. V takih okoliščinah so mnogi najemali kredit tudi iz zgolj špekulativnih vzgibov. Odobrene kredite, pogodbe s kreditorejci in bodoče obresti so banke in hipotekarna podjetja začeli prodajati investitorjem – drug drugemu. Za Starikova je to »gledališče absurda«: ljudje brez denarja jemljejo kredite pri ustanovah, ki same nimajo denarja in zato najemajo kredite, da bi lahko razdale denar tako rekoč komur koli, tako da en dolg povzroči nastanek drugega. Za zunanega opazovalca pa so bili ti dolгови spoštovanja vredni vrednostni papirji. Trgovina z dolгови je bila zasnovana »industrijsko«: prodaja hipotekarnih obveznic in kreditov je potekala s pomočjo cenitvenih podjetij, ki so sortirala papirje na bolj in manj »sveže«. A vsi so prej ali slej našli kupce. Banke so se tako znebile pogodb s fizičnimi osebami, dobile denar od investitorjev in začele vse skupaj znova. Špekulanti so kupovali poceni papirje »slabše sorte« in jih s pomočjo cenitvenih podjetij spet razvrstili, le da so zdaj postali prvovrstni tisti, ki so bili najboljši od najslabših. To je trajalo šest do sedem let. Gospodarstvo ZDA je raslo, BDP je nabrekal, ljudje so bili *happy* (življenje na kredit se očitno lepo rima s »kakovostjo«), mnogi so mnogo zaslužili brez dela. Ta piramida, ki se je opirala na stalno rastoče visoke cene nepremičnin, je privabljala na trg vse več igralcev. V mamljive »igre na srečo« (katerih delovni moto je bil »oddaj čim več denarja komur koli«) so se kajpak vključile tudi banke (nekoč sicer nadvse resnobne in previdne ustanove): pošne nabiralnike so zasule z debelimi kuvertami, v katerih so bile pogodbe in kreditne kartice, ki jih je bilo mogoče aktivirati preprosto tako, da si z njimi začel plačevati. Rezultat je predvidljiv: množično neplačevanje dolgov. V začetku leta 2008 je »plastični dolg« Američanov znašal 950 milijard dolarjev. Zanimivo pa je tudi to, da praktično nihče ni pritisnil na alarmni zvonec. So mar bankirji idioti? Da in ne: problem so lahko vedno rešili z novimi krediti. In prav v tem – torej v zlahka dostopni možnosti najemanja poceni kreditov – vidi avtor ključni generator hipotekarnega in kreditnega direndaja.

Starikov na podoben način razloži tudi otročjo brezskrbnost igralcev na ameriških borzah. Še prej pa pojasni, kaj delnica sploh je: vrednostni papir, ki potrjuje vplačilo denarja za razvoj podjetja in daje lastniku pravico do dela dobička v obliki dividend. Ampak ta standardna (»učbeniška«) definicija je veljala predvsem v zgodnejših fazah kapitalističnega razvoja, ko so podjetja tiskala in prodajala delnice, da bi na ta način pridobila sredstva za širitev, dividende pa so bile dostikrat višje od bančnih obresti (kar je lastnikom vrednostnih papirjev omogočalo zelo lagodno življenje s stabilnimi prihodki). In ker je pri bančnem kreditu plačilo obresti obvezno, medtem ko je mogoče izplačilo dividend omejiti ali celo preprečiti, če je poslovanje slabo, se je za izdajo delnic odločalo vse več podjetij. Danes pa je koncepcija delnice precej drugačna. Njena vrednost ni več neposredno povezana z resničnim poslovanjem podjetja. Na

borzah skoraj ni več igralcev, ki bi živeli od dividend. Nakupi se izvajajo z namenom poznejše preprodaje in ustvarjanja dobička zaradi spremenjene tečajne vrednosti. Na delnici zapisana vrednost je nominalna: lahko je deset enot, za nakup pa moraš odšteti sto enot. Operacija – kupuj poceni, prodajaj drago (srčika pridobitniške logike kot nadgradnje »gusarske etike«) – se splača, če se jutrišnja cena poveča. Z vsako uspešno prodajo nastane dobiček, z neuspešno pa primanjkljaj (kot se glasi znan pregovor: denar se na borzi ne služi, ampak samo menja lastnika), ob tem pa ni več časa za čakanje na izplačilo dividend, ki se plačujejo iz dobička (ne pa zaradi zvišanja tečajne vrednosti delnic). Zato ne preseneča, da se rok lastništva delnic vse bolj krajša: nekdaj so bila to desetletja, nato leta, zdaj pa so to že meseci in celo dnevi. Vrednost delnic podjetja (»kapitalizacija«) se tako odlepi od realnega poslovanja (njegove »resnične« vrednosti). Starikov, ki tudi v tem primeru uporabi opis »gledališče absurda« (običajna oznaka je sicer »tržno gospodarstvo«), se sprašuje, zakaj ljudje sploh kupujejo delnice (na primer investicijskih skladov, ki kupujejo delnice njim neznanih podjetij po neznanih metodah), ko pa se jim niti ne sanja, kakšna bo njihova nadaljnja usoda. Mar zato, ker so bedaki? Da, predvsem pa iz želje po zaslužku brez truda, kar žene v borzne kazinoje (kjer ni nobene logike, smisla ali možnosti predvidevanja) nove in nove Ostržke. Dokler obstajajo igralci z denarjem, se lahko »kolo sreče« suče dalje. Ko pa se brigade kupcev s polnimi denarnicami začnejo redčiti, kriza pokaže svoje zobe. Manj je denarja, bolj pade borzni trg (z drugimi besedami: prisotnost ali odsotnost denarja je praktično edini razlog za rast ali padec trga vrednostnih papirjev, vključno s hipotekami). Tu pa zopet trčimo ob izhodiščno vprašanje: Kam je poniknila »likvidnost«?

Starikov zato upravičeno poudarja, da je treba najprej pojasniti, od kod sploh priteka denar, predvsem seveda dolarji. Kdo jih tiska, kdo nadzoruje »tiskalnik«? Vprašanje se zdi nekako čudno. Le kdo neki, če ne »država«?! Zadostuje, da pogledamo ustavo ZDA, kjer jasno piše, da je kongres (predstavniki ljudstva) tisti, ki ima pravico »kovati kovance« (in regulirati njihovo vrednost). Ha, piše že piše tako, dejansko pa od decembra leta 1913 to počne Zvezni rezervni sistem (ZRS), *Federal Reserve System*, kajpak na podlagi zakonskega akta, ki ga je podpisal predsednik Woodrow Wilson. Kaj je ZRS? Odgovor, ki ga da pisec, osupne: to je zasebna ustanova, »privatna štacuna«. Še natančneje: ZRS je zasebna banka, ki je v lasti drugih zasebnih (komercialnih) bank in ki se ukvarja s tiskanjem denarja, ki se po inerciji še vedno imenuje »ameriški dolar«. Nekoč je bil na bankovcih napis »United States Note«, zdaj ga ni več, saj na njem piše »Federal Reserve Note«. Ampak ker je ostal zelen (in ker ga tiska ustanova, ki je geografsko še vedno v ZDA), se ta sprememba niti ni opazila. ZRS je »neodvisni finančni organ«, ki opravlja funkcijo centralne banke in izvaja nadzor nad komercialnim bančnim sistemom. Ključen je seveda pridevnik »neodvisni«, saj implicira neodvisnost od države (in

torej »nedržavnost« in potemtakem tudi od (vsaj potencialne) »demokracije«. Pridevnik »zvezni« je zgolj mimikrija, v njem je ravno toliko »federalizma« kakor v zasebnem podjetju *Federal Express*. To pa velja tudi za pridevnik »rezervni«, saj ZRS nima, kot poudarja Starikov, nobenih rezerv, niti zlatih, niti srebrnih, niti bronastih, niti valutnih. Ima le pisarne, osebe, računalnike in drugo »opremo«, ki pa vključuje tudi tisto, kar je vse prej kot trivialno: monopol nad uporabo »tiskalnika denarja«. Ko imaš tako pravico, ne potrebuješ več ničesar drugega. ZRS *rules*: nihče nima pravice spreminjati njegovih odločitev. In ker ZRS kontrolira finančni sistem ZDA, s tem seveda posredno nadzoruje tudi finančno delovanje planeta. Struktura ZRS je sicer (namerno) precej zapletena. Ljudi, ki izberejo vodjo ZRS, imenujejo za štirinajst let. Vodja ZRS ima mandat štiri leta. Alan Greenspan je vodil ZRS devetnajst let, in sicer v obdobju, ko so bili »na oblasti« Ronald Reagan, George Bush ata, Bill Clinton in George Bush sin. Vsak od njih ga je na novo imenoval na najvišje delovno mesto v ZDA (dokler ni možakar sam odstopil). ZRS posoja denar vladi ZDA, ta pa v zameno zastavi obveznice. Ko pobere davke, vrne Zveznim rezervam dolg z obrestmi, kajti državni vrednostni papirji zagotavljajo imetnikom določene obresti. Mar ni to skrajno čudno? Zakaj mora država (in to ne katera koli!) to početi? Zakaj ne bi kar sama natisnila denarja? Zakaj je zmožna natisniti obveznice, ne pa tudi denarja? Mar ne gre v obeh primerih za finančna instrumenta, ki sta plačilni obveznici? Kako je mogoče, da je zasebna institucija posojilodajalec ameriške vlade (in s tem tudi njena »siva eminenca«)? Skratka: zakaj država sama ne tiska denarja, zakaj prepušča emisijo (uvajanje valute v obtok) zasebnemu podjetju (čeravno je to uspešno počela 121 let)? Ali veste, komu je prišla na misel pregrešna, nora ideja, da bi vsaj za malenkost predruščil, pravzaprav omilil takšno »stanje reči« (oziroma porazdelitve oblasti)? To je bil John Kennedy, ki je 4. junija 1963 podpisal predsedniški ukaz s številko 11110, po katerem bi imelo finančno ministrstvo ZDA pravico tiskati bankovce (resda le za dva in pet dolarjev) v vrednosti srebra iz državne zakladnice. To bi z drugimi besedami pomenilo, da se »tiskalnik« vsaj deloma spet vrne v roke države. Napaka! Izdaja! Zločin! Epilog te politične deviacije kajpak ni nobena skrivnost ... No, precej bolj skrivnostna pa je podoba, ki krasi bankovec v vrednosti 100.000 dolarjev. Čigav portret je na njem? Kot poudarja Starikov, je odgovor otročje preprost, če imamo pred očimi dejstvo, da gre za papir, ki ga ne tiska država. Torej: na bankovcu z najvišjo nominalno vrednostjo je podoba osemindvajsetega predsednika ZDA, ki je podpisal *Akt o zveznih rezervah* in ustanovil ZRS. In naj potem še kdo reče, da *de facto* oblastniki ne poznajo hvaležnosti ...

Starikov v svoji knjigi obravnava še vrsto drugih »vročih« tem. V kriminološki perspektivi pa niso zanimivi zgolj upravičeno razvpiti *crimes of the powerful*, marveč dosti bolj ali celo predvsem avtorjeve analize, ki se nanašajo na »neformalno družbeno nadzorstvo«, in sicer še posebej na oblastno kontrolo,

ki jo izvaja najmočnejši segment »civilne« družbe (tj. famozni *super-rich*) nad »demokracično« državo: ne nad katero koli »banana« politično tvorbo, ampak nad vojaško (in v marsičem še vedno tudi sicer) zdaleč najmočnejšo svetovno silo. V tem pogledu bi lahko avtorjevo delo mirno označili tudi kot imeniten prispevek h »kriminologiji denarja«, ki pa žal še ni prodrla v učbeniški *mainstream*. Kot da bi se kriminologi sramovali razmišljati o dobrini, s katero si kupujejo svoj vsakdanji kruh in tisto – namreč takšne in drugačne klobase –, kar ga veselo spremlja. Starikov v zvezi s tem nima predsodkov. Zelo nazorno namreč pokaže, kakšna/kolikšna moč se skriva v papirju, čeprav ta danes nima več zlate podlage (v zvezi s tem pisec opozori na pomembno vlogo »protikriznih« in »varčevalnih« ukrepov, ki jih je sprejel Franklin Delano Roosevelt in ki so osupnili celo vsega hudega vajene boljševe: milijone brezposelnih je nagnal – z grožnjo odprave državne pomoči – delat »družbeno koristna dela« za en dolar na dan, po drugi strani pa je prebivalstvo prisilil – z zagroženo kaznijo 10.000 dolarjev ali deset let zapora –, da so svoje zlato izročili ZRS v zameno za papirnati denar). Z denarjem – še zlasti pa s takim, ki ga je mogoče delati »iz nič« – je namreč mogoče kupiti kar koli in v glavnem tudi kogar koli (najprej seveda tiste, ki to hočejo, in nato še tiste, ki se upirajo): vojake, policiste, sodnike, odvetnike, znanstvenike, zdravnike, novinarje, umetnike, zabavljace, učitelje, ženske, lepo rejene borce za človekove pravice, humanitarce iz nevladnih organizacij ... In seveda tudi politike oziroma medijsko silovito »pokrit« *show*, ki se mu reče »poštene, svobodne in demokratične volitve« in kjer v ZDA nastopata predvsem dva ključna protagonista, demokrati in republikanci, »Coca-Cola« in »Pepsi«, »Mars« in »Snickers« ... V ZDA so seveda še druge stranke, tudi take z zelo čudnimi oznakami (kot je na primer »socialistična«), ki so za čuda medijsko povsem nezanimive.

Denar – oziroma tisti, ki ga ima v »zadostni« količini – dela čudeže (v bistvu je to edina »stvar«, ki ima tovrstne potencialne). Vsi ga namreč zelo in redno potrebujemo. In v ta namen nismo pripravljeni samo marsikaj potrpeti, ampak tudi oziroma celo še več narediti, tj. storiti in opustiti (prezreti, preslišati, zamolčati, zatreti ...), vključno s tem, da se »stoično« (oziroma »racionalno«, »pragmatično«, »oportunistično« ali »notranje distancirano«) sprijaznimo z akutno ali že celo kronično ukrivljeno hrbtenico. Kaj hočemo, klobaso je mogoče glodati tudi čepe ali na kolenih; njen zapeljivi okus ostaja isti: ali pa morda celo še bolj tekne, če jo žvečimo ukrivljeni in zavedajoč se, da nam ni kar tako padla z vedrega neba, ampak smo si jo trdo prislužili in torej tudi moralno zaslužili? Še drugače rečeno: človeško bitje je najprej žival, šele nato pa človek – če seveda to sploh utegne postati, zakaj časa nam nenehno primanjkuje ... Oziroma kot je zapisal naš največji pesnik: življenje je ječa, čas v njej rabelj hudi ...

Zoran Kanduč

Kristina Karsai, Ferencz Nay, Zsolt Szomora (ur.): Freiheit, Sicherheit, (Straf)recht - Beiträge eines Humboldt-Kollegs,

Svoboda, varnost in (kazensko)pravo, Osnabrück, Universitätsverlag, 2011, 233 str.

V Szegedu na Madžarskem je med 24. in 29. novembrom 2010 potekal Humboldtov kolegij na temo svobode, varnosti in (kazenskega) prava. Kolegij je sofinancirala Humboldtova ustanova, med udeleženci je bilo veliko nekdanjih Humboldtovih štipendistov, izhodišče kolegija pa je bil dvoletni projekt Pravne fakultete v Szegedu in Osnabrücku, pri katerem so sodelovali trije Humboldtovi štipendisti iz Szegeda in dve gostujoči Humboldtovi ustanovi iz Nemčije. Poleti 2011 je pri univerzitetni založbi Osnabrück izšel še zbornik prispevkov s tega kolegija, ki obravnavajo razmerje med svobodo in varnostjo z vidika kazenskega, rimskega in ustavnega prava.

Razmerje med svobodo in varnostjo na eni strani ter kazenskimi pravom, ki sooblikuje in odraža to razmerje na drugi strani, je bilo vedno relevantno, a v zadnjem času postaja še toliko bolj relevantno zlasti zaradi obravnavanja terorizma, nevarnih storilcev, gospodarskih kaznivih dejanj in drugih sorodnih tem. To razmerje pa je relevantno tudi v okviru Evropske unije, saj je bilo prav pod naslovom »svoboda, varnost in pravica« v Amsterdamski pogodbi (bolj natančno, v njenem tretjem stebru) urejeno pravosodno sodelovanje v civilnih in kazenskih zadevah.

Kot že rečeno, glavna podlaga in spodbuda za organizacijo tega kolegija in posledično zbornika je večletno sodelovanje med Pravno fakulteto Szeged in nemškima pravnima fakultetama Giessen in Osnabrück. Szeged in Osnabrück sta sodelovala v skupnem primerjalnopravnem projektu o primerjavi ureditev kazenskopravnih institutov, ki predstavljajo širitev kazenske odgovornosti zunaj dokončanega poškodbenega kaznivega dejanja (t. i. problematika *Vorverlagerung*). Med temi instituti sta si projektna partnerja za središče obravnavanja izbrala vprašanje kaznivosti pripravljalnih dejanj in kaznivih dejanj z ogrožitveno posledico. Pri pripravljalnih dejanjih se niso omejili le na ureditev tega vprašanja v splošnem delu madžarskega in nemškega kazenskega zakona, ampak so obravnavali tudi posamezna kazniva dejanja v posebnem delu kazenskega zakona (torej ali je posamezno kaznivo dejanje po vsebini pripravljalno dejanje v razmerju do katerega drugega kaznivega dejanja oziroma ali že samo vsebuje izvršitveno ravnanje, ki sega v fazo pripravljalnih dejanj). Še pred tem pa je bilo treba opredeliti temeljne institute, na primer pripravljalno dejanje, saj imata termina v obeh pravnih sistemih različno vsebino.

Drugi del projekta je bila primerjava vpliva evropskih in mednarodnih pravnih virov na oblikovanje določenih kaznivih dejanj (na primer pranje denarja, korupcija in trgovina z ljudmi). Kot prednost tega projekta vidim relativno ozko omejenost na določene izbrane institute, kar omogoči primerjavo med sistemoma, če je seveda usklajena tudi osnovna opredelitev institutov. Udeleženci tega projekta so svoje prispevke z drugimi Humboldtovimi štipendisti predstavili na kolegiju in jih objavili v zborniku. Med njimi je kar nekaj zanimivih prispevkov.

Prof. Balogh je razpravjal o vplivu madžarskega Ustavnega sodišča na razvoj kazenskega prava na Madžarskem v zadnjih dvajsetih letih. Iz njegovega prispevka je mogoče ugotoviti dve ustavnopravno zanimivi dejstvi; prvič, Madžarska ne pozna ustavne pritožbe, in drugič, v skladu z ustavno ureditvijo so mednarodne pogodbe nad madžarsko ustavo, zato Ustavno sodišče ne sme presojeti skladnosti mednarodne pogodbe z ustavo.

Dr. Szomora iz Szegeda je tako v svojem prispevku Svoboda govora in pravna varnost – sporni negotovosti v dogmatičnih institutih (*Meinungsfreiheit und Rechtssicherheit – höchstrichterliche Unsicherheiten in dogmatischen Strukturen*) predstavil ureditve treh kaznivih dejanj, kjer je posebno relevantno razmerje med svobodo govora in delovanja ter njunimi omejitvami: razžalitev, nošenje simbolov totalitarnih režimov in širjenje nacionalne nestrpnosti. Zadnje kaznivo dejanje (*Volksverhetzung*) je izvršeno, če storilec spodbuja k sovraštvu zoper madžarski narod ali določeno zaščiteno skupino. To kaznivo dejanje je bilo že spremenjeno, saj je prejšnjo ureditev madžarsko Ustavno sodišče razveljavilo kot preveč široko ureditev, ker je inkriminirala že samo javno izražanje mnenja in žaljenje itd. Prej je madžarski kazenski zakon vseboval abstraktni ogrožitveni delikt, zdaj pa gre za prepovedano posledico neposredne nevarnosti nasilnih dejanj zoper zaščitene žrtve (konkretna nevarnost). Gre za predstopnjo škovanja h genocidu in seveda posredno izvršitve genocida. Kaznivo dejanje uporabe prepovedanih simbolov totalitarnih režimov pa je izvršeno, če storilec širi, javno uporablja ali javno razstavi tak simbol, če niso izpolnjeni znaki drugega kaznivega dejanja. Gre torej za formalno subsidiarno kaznivo dejanje. Glede tega kaznivega dejanja je madžarsko Ustavno sodišče odločilo, da je v skladu z madžarsko ustavo, čeprav pod to kaznivo dejanje lahko spadajo tudi simboli organizacij, ki imajo lahko mešan pomen.

Dr. Bard je v svojem prispevku Poenotenje procesnih pravic obdolženca – realnost ali iluzija? (*Vereinheitlichung der Verfahrensrechte von Beschuldigten – Realität oder Illusion?*) predstavil tendence znotraj EU na področju kazenskega procesnega prava po sprejetju Lizbonske pogodbe. Poenotenje procesnih pravic znotraj EU poteka dokaj počasi, to pa se običajno pojasnjuje s tem, da so te pravice odvisne od organizacije konkretnega kazenskega postopka ter od kulturnih in političnih dejavnikov v konkretni državi, čeprav bi po mnenju avtorice isti ugovori veljali za vse institute pregona, ki pa so doslej že bili uspešno sprejeti na evropski ravni. Tudi dr. Bard svoj prispevek zaključil z mislijo, da bo tendenca varnosti vse pomembnejša, da to upočasnjuje sprejetje enotnih standardov procesnih pravic in da obstaja dodatna bojazen, da bodo ti enotni standardi znižali raven pravic iz Evropske konvencije o človekovih pravicah.

S procesnim vidikom pravne varnosti se je ukvarjal tudi dr. Gorski, in sicer z evropskim nalogom za prijetje in predajo z vidika načel sorazmernosti in zakonitosti. Problem z vidika obeh načel se kaže zlasti v opustitvi načela dvojne kaznivosti, ki se pri običajni izročitvi še vedno zahteva. Pri evropskem nalogu se namreč ne zahteva vedno, da bi bilo kaznivo dejanje kaznivo tudi v zaproseni državi, včasih zadošča, da je kaznivo v državi prisilki.

Naslednja avtorica, dr. Bato, v svojem prispevku predstavlja zgodovinski vidik pravne varnosti na Madžarskem, in sicer do leta 1880. Osredotočila se je na ustavnopravni položaj Madžarske v okviru habsburške monarhije in pri tem ugotovila, da so se v madžarskem kazenskem pravu pojavili instituti pravne države in pravne varnosti prej kot v javnem pravu, ker je bila madžarska ustava pomanjkljiva na tem področju. Samo kazensko pravo pa je pravno varnost zahtevalo že v 19. stoletju.

Na zgodovinski pogled se je osredotočila tudi dr. Jakab, in sicer na svobodo in varnost v Platonovem delu *Nomoi* (*Freiheit und Sicherheit in Platons Nomoi*). Platon je v tem delu namreč skušal skicirati idealno državo, ki je do podrobnosti urejena z zakoni. To je antični model pravne države, ki je imel dolgotrajen vpliv. Če pa pogledamo na ta model z današnje perspektive, nam takoj padeta v oči totalitarizem in vseobsegajoča moč take države.

Dr. D'Avila (Svoboda in varnost v kazenskem pravu – *Freiheit und Sicherheit im Strafrecht*) je prišel do, za današnje čase, zelo pomembnega zaključka. Živimo namreč v zelo negotovem času velikih sprememb, ko je (kazensko) pravo podrejeno boju zoper kriminaliteto in zato pripravljeno žrtvovati nekatere temeljne principe. V takem smislu je po mnenju avtorja kazensko pravo popolnoma nepotrebno. Zaščita

temeljnih pravic in garancij mora postavljaliti meje kriminalitetni politiki in tendencam zagotavljanja varnosti. Varnost ima smisel le, dokler in če služi svobodi in ne sami sebi.

Podobno je osrednja teza dr. Crespa (*Kazensko pravo storilcev in pravna teorija – Feindstrafrecht und Rechtstheorie*), da je pravna država že žrtvovala velik del svojih temeljnih načel in institutov za učinkovit boj zoper terorizem in da taki trendi še naprej obstajajo. Avtor je zato pozval, da se je treba učinkovitemu boju zoper terorizem zoperstaviti z zdravo pametjo in pravom, če ne zaradi drugega, zaradi prihodnosti demokracije.

Dr. Foffani se je osredotočil na razmerje med svobodo in varnostjo na področju gospodarstva (*Freiheit, Sicherheit und (Straf)Recht im Bereich der Wirtschaft (Finanzmarkt)*). Poleg terorizma in organizirane kriminalitete je v zadnjem času, zlasti zaradi gospodarske in ekonomske krize, najbolj na udaru gospodarska kriminaliteta. Tudi na tem področju so se povečale zahteve po učinkovitosti. Avtor v svojem prispevku predvsem poudarja pomen preprečitve in nekazenskih ukrepov, ki naj skupaj s kazenskim pravom kot *ultima ratio* učinkovito vplivajo na preprečevanje in kaznovanje storilcev teh kaznivih dejanj.

Podobno temo si je izbral dr. Hellman (Pravne dobrine in razširitev kazenske odgovornosti v nemškem gospodarskem kazenskem pravu – *Rechtgutelehre und Ausdehnung der Strafbarkeit im (deutschen) Wirtschaftsstrafrecht*). Raznolikost biti inkriminacij kaznivih dejanj zoper gospodarstvo onemogoča jasno odločitev, ali gre na splošni ravni za varstvo individualnih ali skupnih pravnih dobrin. V večini primerov gre za zaščito individualnih pravnih dobrin, za ta kazniva dejanja pa je značilno, da se kaznivost podaljšuje v zgodnejše faze *iter criminis*, pred samo poškodbo ali konkretno ogrožitev dobrine (zlasti premoženja).

Dr. Jacso je predstavila razmerje med varnostjo in svobodo na primeru evropske ureditve pranja denarja. Najprej je na kratko predstavila razvoj evropskega kazenskega prava, nato pa še obveznosti držav članic na področju preventivnih in represivnih ukrepov v boju zoper pranje denarja. Teza predavateljice je bila, da je bila v razmerju svobode in varnosti najprej v ospredju varnost evropskega prostora in šele v zadnjem času se pozornost namenja tudi svobodi.

Tudi dr. Ligeti je predstavila evropsko temo, in sicer organizacijo evropskega tožilstva. Skozi čas so se namreč razvili različni modeli organizacije tega, njegove povezanosti z nacionalnimi organi pregona in delitve pristojnosti. Pomembno po mnenju avtorice je tudi vprašanje sodne kontrole nad dejniji evropskega tožilstva.

Pomemben je tudi prispevek dr. Sözüerja, dekana Pravne fakultete Univerze v Istanbulu, ki je razpravljal o mejah kaznivosti in o učinkih zahteve po varnosti na turško kazensko-pravno reformo. Eden izmed bistvenih ciljev turške kazensko-pravne reforme je bil namreč tudi ureditev pravice do svobode govora in združevanja z namenom zaščite teh pravic. Kot povsod tudi v Turčiji potekajo boji med svoboščinami in zahtevami po zagotavljanju varnosti. Pojavljajo se namreč očitki, da varnost ni bila dovolj upoštevana pri oblikovanju nove zakonodaje. Kot vedno se pojavi vprašanje razmerja med tema dobrinama, avtor pa to pokaže zlasti na primeru kaznivosti poskusa organizirane kriminalitete in terorizma.

Iz vseh objavljenih referatov je razvidno, da je razmerje med varnostjo in svobodo vedno bolj aktualno. Vsako obdobje ima poudarek na učinkovitem boju proti določeni vrsti kriminalitete, zaradi katerega je dopustno žrtvovati določene garancije pravne države in svobode. Trenutno so to terorizem, organizirana in gospodarska kriminaliteta, in v vseh teh primerih je razmerje med varnostjo in svobodo zelo občutljivo in predstavlja pomembno točko preloma. Vsekakor pa se je treba zavedati, da večkrat že imamo potrebno zakonodajo za učinkovit boj zoper to kriminaliteto, samo uporabljati jo je treba dosledno, pravilno in učinkovito. Prepogosto spreminjanje in sprejemanje parcialnih rešitev, pa čeprav v imenu učinkovitega zagotavljanja varnosti, vodi prav v njeno nasprotje, tj. (pravno) nevarnost.

*Doc. dr. Sabina Zgaga,
Fakulteta za varnostne vede*